

10. Mariedamm, Lerbäcks sn. Nu i Statens Historiska Museum.

Litteratur: H. Hildebrand, Skrivelse den 26/5 1906 till C. A. Rosén (VHAAkad:s koncepter, ATA); Verifikationer till VHAAkad:s räkenskaper för år 1906, nr 102; VHAAkad:s protokoll den 29/5 1906, § 109 (ATA); O. Montelius, »Vadstena-brakteaten» och en nyfunnen guldbrakteat präglad med samma stamp (i: Fornvännen 1906), s. 148 f.; SHM Inv.bil. 12.762; Statens Historiska Museum och K. Myntkabinettet, tillväxten år 1906 (i: Fornvännen 1906), s. 222; E. Brate, Östergötlands runinskrifter (1911), s. 172, n:r 178 b, Sverges runinskrifter (1922), s. 11 (2. uppl., 1928, s. 11); O. von Friesen, Runenschrift (i: J. Hoops, Reallexikon der germanischen Altertumskunde 4, 1918–1919, s. 14), Runorna i Sverige (3. uppl., 1928), s. 13, Runorna (Nordisk kultur 6, 1933), s. 30, 33; O. Janse, Le travail de l'or en Suède (1922), s. 156, n:r 341; W. Krause, Runeninschriften im älteren Futhark (1937), s. 11 (2. uppl., 1966, s. 14 f.); L.-G. Kindström, Vibybrakteaten och andra fornfynd av ädelmetall i Närke (i: Meddelanden från Föreningen Örebro läns museum 13, 1941, s. 13, 17); H. Öberg, Guldbrakteaterna från Nordens folkvandringstid (1942), s. 74 f.; M. Mackeprang, De nordiske Guldbrakteater (1952), s. 50 och 174, n:r 302; S. Lindqvist, Fortidens Kumla och omvärlden (Kumlabygden 2, 1963), s. 191; M. Stenberger, Det forntida Sverige (1964), s. 488; H. Klingenberg, Runenschrift — Schriftdenken, Runeninschriften (1973), s. 280, not 2, s. 281 not 3.

Äldre avbildningar: Montelius a. a. s. 148; Foton i ATA (i Brate, Östergötlands runinskrifter, pl. 59, fig. 4, i Kindström a. a. s. 13 och i Lindqvist a. a. s. 191).

Fig. 25a. Nä 10. Lerbäcks sn, Mariedamm (framsidan). Skala 2/1.

Fig. 25b. Nä 10. Lerbäcks sn, Mariedamm (baksidan). Skala 2/1.

Fig. 26. Vadstena-brakteaten (Ög 178). Skala 2/1.

Guldbrakteat med runinskrift. Tillhör sedan år 1906 Statens Historiska Museum, där den har inv.n:r 12.762.

Brakteatens proveniens är osäker och tidpunkten för fyndet är okänd. Riksantikvarie Hans Hildebrand erhöll uppgifter om Nä 10 år 1906 och han skrev omedelbart (^{26/5}) till den dåvarande innehavaren, fabrikör C. A. Rosén i Linköping: »Enligt en härom dagen i tidningarne synlig notis har Ni lyckats förvärfva en i Motalatrakten funnen brakteat med 'runslinga'. Då det vore af vikt för Statens samlingar att förvärfva densamma, får jag härmed fråga Eder, om Ni skulle vilja öfverlåta köpet på Statens historiska mus. Enligt kungl. förordningen af 1867 är hittaren skyldig att hembjuda fynd af guld eller silfver staten till inlösen, ett stadgande, som i föreliggande fall tydligen ej blifvit följdt.»

Överenskommelse mellan Vitterhetsakademien och innehavaren träffades raskt; redan den ^{29/5} 1906 mottog Rosén enligt kvittensen 75 kronor »för en guldbrakteat, funnen i trakten af Motala, möjligen åt Mariedam till».

När Oscar Montelius i samband med sin behandling av Vadstenabrakteaten (i *Fornvännen* 1906) nämner fyndet av Nä 10, kan han om fyndorten endast uttala, att brakteaten »lär vara funnen i närheten af den från Motala norrut gående järnvägslinjen». Montelius beklagar, att fyndomständigheterna ej är kända och efterlyser närmare uppgifter. I SHM:s inventariebilaga finns följande upplysning om brakteatens proveniens: »Inköpt från C. A. Rosén i Linköping för 75 kr. Rosén hade köpt den af en jude som köpt den vid Mariedam.» I redogörelsen för museets tillväxt under år 1906 förekommer en likartad uppgift.

E. Brate upptager brakteaten bland Östergötlands runinskrifter med hänvisning till Montelius' ovan citerade uppgift om fyndorten.

L.-G. Kindström däremot konstaterar (a. a. s. 17), att brakteaten stammar »från trakten av Mariedam», men han framhåller, att »fyndomständigheterna äro minst sagt dunkla». Brakteaten »inköptes till museet 1906 från en snickare i Linköping, som i sin tur köpt den av 'en kringresande jude'. Denne hade enligt mycket bestämd utsago upphandlat den vid Mariedam. På grund härav förläggas brakteaten ömsevis till Närke eller Östergötland, och O. Montelius gick i en uppsats så långt, att han hänförde den till trakten norr om Motala, härtill troligen förledd av en önskan att så nära som möjligt sammanföra den med Vadstenafyndet. Vi hänföra den emellertid till Närkesfynden, så mycket mer som den nya Vibybrakteaten¹ genom sitt nordliga läge kan sägas stödja den ursprungliga ortsuppgiften.»

I senare litteratur hänförs brakteaten till Närke.

Nä 10 är slagen på samma stamp som Vadstenabrakteaten, vilket redan Montelius konstaterade. Han framhåller vid sin behandling av fyndet: »Detta är visserligen icke första gången två eller flera brakteater, präglade med samma stamp hafva blifvit funna, antingen tillsammans eller på olika ställen. Men i följd af Vadstena-brakteatens höga vetenskapliga värde är fyndet af alldeles särskildt intresse.»

Beklagligtvis avviker Nä 10 i det mycket viktiga avseendet från Vadstena-exemplaret, att endast runornas nedersta delar finns kvar på blecket. Runinskriften skulle alltså ha varit oläslig, om man ej hade haft Vadstenabrakteaten till ledning.

Att runornas övre och största delar saknas på Nä 10, beror enligt Montelius på att »man skurit bort så mycket af kanten rundt omkring, att endast obetydliga rester af runorna nu synas. Kanten har naturligtvis blifvit afskuren, innan den smala, af en tvärstrierad guldråd bildade ramen och öglan påsattes.»

Frågan, när brakteatens runinskrift hade »stympats», besvarade Montelius på följande sätt: Eftersom »öglan och ramen alldeles likna dem, som vanligen finnas på guldbrakteaterna från tiden omkring år 500, har man ingen anledning att antaga, att kanten i senare tid afskurits, — hvilket ju skett, innan ramen påsattes. Det måste hafva gjorts kort efter det brakteaten blifvit präglad. Men den som skurit bort så stor del af runinskriften, att denna blifvit oläslig, har således icke insett eller brydt sig om runornas betydelse. För honom synes midtbilden hafva varit hufvudsak, hvilket är så mycket mera sannolikt, som denna bild troligen hade en religiös innebörd.»

¹ Därmed åsyftas en år 1938 vid gården Gropakärret i Viby sn påträffad guldbrakteat (utan runinskrift).

Denna uppfattning, att Nä 10 har utsatts för avsiktlig åverkan, delas av Brate, Krause, Kindström, Öberg och Stenberger. Brate (1911): »Av kanten, där runorna stå, är så mycket avskuret runt omkring, att endast ungefär halva höjden av runorna är bevarad, vilket måste hava skett kort efter det brakteaten blivit präglad, enär öglan och ramen kring brakteaten alldeles likna sådana på guldbrakteater omkring år 500.» Krause: »Ein mit demselben Stempel geprägter, aber bereits in alter Zeit an dem Runenrand beschnittener, dann neu umsäumter Brakteat» ... Kindström (1941): »Runraden finnes, men är tyvärr stympad: en remsa runt ytterkanten är bortskuren och lämnar endast nedre hälften av runorna kvar.» Öberg (1942): »Från samma stans [som Vadstena-brakteaten] men med betydligt mindre bård är en brakteat från Närke (*Mariedam* i Lerbäcks sn). Brakteaten har haft samma storlek som Vadstenaexemplaret, men kanten med runorna har av någon anledning till största delen bortskurits, innan den smala randen och öglan påsatts.» Stenberger (1964): »Samma stans har begagnats vid framställning av en brakteat från *Mariedam* i Lerbäcks sn, Närke, men på den har randen med runinskriptionen i gammal tid skurits bort så att bara rester av runorna finns kvar.» — Samma uppfattning redovisas också i *Västergötlands runinskrifter* (1970) i samband med behandlingen av Grumpanbrakteaten: »En replik av Vadstena-brakteaten är Ög 178b, SHM inv.n:r 12.762, som dock beskurets så hårt i kanten, att nu endast den inre, nedre tredjedelen av runraden återstår» (a. a. s. 376, noten).

Sune Lindqvist är däremot tydligen av annan mening. I *Kumlabygden 2* (1963) framhåller han, att guldbrakteaten »från Mariedamm, Lerbäck, [är] slagen på samma stamp som den berömda 'Vadstena-brakteaten', ehuru i ett för snävt tillmätt bleck, så att endast inre hälften av dennas skriftband (bl. a. hela äldre runraden) kommit med».

Det kan visserligen ej med bestämdhet avgöras, hur denna olikhet mellan de båda exemplaren har uppkommit, men det förefaller sannolikt, att Lindqvist har träffat det rätta. Att brakteaten efter slagningen skulle ha stympats genom att dess kant skars bort verkar föga troligt.

Nä 10 är en s. k. C-Brakteat. Herje Öberg beskriver brakteattypens kännetecken med följande ord, som kan tjänstgöra som en beskrivning av bildframställningen på Nä 10: »För gruppen i det stora hela karakteristiskt är hårets på människohuvudet (en gång omslaget) utseende, det ofta mycket snedställda ögats spetsovala form samt den ur djurets mun utgående tungan. De flesta brakteatdjuren inom gruppen äro passgångare ... Bogen är i flera fall bildad som en ögla, och fötterna äro ofta gaffelformade. Djuret har regelmässigt horn, och framför 'ryttarens' ansikte är en fågel uppflugan.»

Nä 10 har (med bården) en diameter på 24,05–24,25 mm. Vadstena-brakteatens diameter är med bården 30,9–31,9 mm. Mitteirkeln med bildframställningen är på bägge brakteaterna 19,2 mm. På Nä 10 är resterna av runorna 0,75–1,2 mm höga, på Vadstenaexemplaret är runorna omkring 3 mm. Nä 10 väger 3,368 gram. Guldbleckets tjocklek är 0,36 mm.

Öglan och bården på Nä 10 har ett från Vadstenaexemplaret avvikande utseende (se fig. 25 och 26). På Nä 10 består bården av en enkel, tvärstrierad guldtråd, medan bården på Vadstena-brakteaten har tvinnats av två trådar. Bården är därför betydligt gracilare på Nä 10; på Vadstena framträder den som en kraftig snodd. Vidare saknas på Nä 10 det något klumpiga ornament, som på Vadstena-brakteaten har sin plats nedanför öglan.

Inskriften på Mariedammbrakteaten (Nä 10) kan alltså rekonstrueras med hjälp av Vadstena-brakteaten:

• **tuwatuwa • fuparkgw : hnijeprs : tbeimlgod :**

Med avseende på en detalj i denna inskrift kan Nä 10 lämna en supplerande upplysning. Det förhåller sig ju så, att den sista runan, 32 **d**, på Vadstenaexemplaret är dold under fästet till öglan, som är fastlödd på brakteaten.¹ När Montelius år 1906 rapporterade fyndet av Nä 10, var han av den uppfattningen, att det nyfunna exemplaret i det avseendet helt överensstämde med Vadstena-brakteaten: »Emedan öglan helt och

¹ Om en äldre uppfattning, att Vadstena-brakteatens runrad skulle ha slutat med **o** och sålunda bestått av 23 runor, se t. ex. Th. von Grienberger i *ANF* 29 (1913), s. 364 f. och v. Friesen, *Runorna* (1933), s. 33 f.

hållet betäcker den plats, där den sista, på Vadstena-brakteaten icke synliga runan, $\mathfrak{M}$, vore att söka, får man tyvärr icke heller af detta exemplar någon upplysning om den runan.» Montelius uppfattning är emellertid på denna punkt ej fullt korrekt. Öglan på Nä 10 är nämligen ej fastlödd på exakt samma ställe som på Vadstenaexemplaret; därtill kommer, att öglorna har olika utformning. Som redan Brate har framhållit, ger därför runresterna på Nä 10 vissa upplysningar om runradens sista runa. Brate skriver: »Framför de 10 streck, som utgöra foten av **luwatuwa**, synas därför dels en likadan punkt som skiljetecknet efter **luwatuwa**, dels framför denna nedre hälften av $\mathfrak{M}$ **d**, nämligen av vänstra staven och de båda bista-varne. Den sista runan, vars nedre del synes t. h. om öglan, är **l**, av öglan täckta äro alltså **ŋ**, **o** och högra staven av $\mathfrak{M}$.» Se *Östergötlands runinskrifter*, s. 172.

I likhet med Vadstenabrakteaten har Nä 10 burits som skyddsamulett. Brakteater av denna typ dateras i regel till omkring år 500; de torde tillhöra tiden 450–550.